

Др Жарко Јовановић,
Виши научни сарадник, ИИРПС, Београд

Оригинални научни рад

СЕЉАШТВО СРБИЈЕ У РАТУ И РЕВОЛУЦИЈИ 1941 - 1945.

Економски и политички положај сељаштва уочи избијања устанка 1941. године .

Предмет овог рада је учешће сељаштва у рату и револуцији (1941 - 1945) на територији уже Србије (тј. Србије без покрајина - САП Војводине и САП Косова), где је било масовно заступљено и дало огроман допринос победи. Према расположивим подацима, у време окупације територија уже Србије обухватала је 51.100 km². На њој је живело (обухватајући и градове) приближно 3 800 000 становника, од чега је око 80 % чинило сеоско становништво.¹

У периоду до рата Србија је била неразвијена аграрна земља са огромном већином пољопривредног становништва од 79,3 %.² Због неразвијености индустрије, већина сељаштва обрађивала је земљу на примитиван начин, без примене било каквих агротехничких мера. Примитивност обраде била је посебно карактеристична за све области удаљене од варошких насеља и комуникација, највише у планинским, забаченим пределима.

Сељаштво у Србији претежно се бавило замљорадњом, сточарством, воћарством итд., тако да није било много упућено на тржиште. Поједине области у Србији имале су своје специфичности у којима је сељаштво било делимично и робни произвођач, а, с тим у вези, његова приватна економија, као и ниво културе, за тадашње србијанске прилике, били су на релативно уздигнутијем нивоу, као нпр. у селима Мачве, западне Србије, Поморавља, Тимочке крајине итд.³

Србијанско село било је пренасељено. То је било веома изражено у појединим областима, посебно на југу Србије. Земљишни посед се кретао од 1 до 10 ha, чиме је одређивана и имовинска структура сељаштва. Основну масу чинило је сиромашно и средње сељаштво, док је мањи проценат био богатог сељаштва које је имало више десетина, па и стотина хектара.⁴

Све шири продор капиталистичких односа на село у међуратном периоду доводио је сељаштво до осиромашења, а тиме и до убрзане класне диференцијације. Криза, презадуженост сељака, стална незапосленост још више су погоршавали ионако тешку ситуацију. Том погоршању доприносили су још заосталост села и ниска продуктивност рада на поседима који су излазили из натуралне производње. Велики терет на леђима сељака били су дугови који су доводили до повећања броја продаја, не само ситног, већ и средњег поседа, а тиме и до повећања броја беземљаша, тј. сеоских пролетера. На другој страни, економски је јачао крупан земљишни посед и стварала се сеоска буржоазија. Деобама се уситњавао ионако мали посед и стварао већи број нових сеоских домаћинстава са бедним инвентаром. Смањивао се и сточни фонд, а тиме и могућност да се земља редовније обрађује и ђубри, па и добије слабији приход.⁵ На селу је био низак ниво просвећености и огроман проценат неписменог сеоског становништва. Према подацима пописа 1931. године (који су били слични и у годинама пред други светски рат), нпр. у селима Дринске бановине било је 65 % неписмених, у моравској 62 %. Међутим, било је и области у којима је проценат неписменог сељаштва био далеко већи, посебно у планинским пределима.

Раслојавање сељаштва довело је до појаве читаве армије пољопривредних радника на селу, као што су надничари, сеоске слуге, чобани, пољари итд., чији су се интереси све више поклапали са радничким⁶ и све их више упућивали на заједнички савез у предстојећој народноослободилачкој борби и социјалистичкој револуцији.

Сеоски беземљашци, доласком у град у потрази за послом, увећавали су варошки живаљ. Истовремено су увећавали и варошко радништво, као и по рудницама, шумским и другим предузећима, где су успевали да се запосле.

Србијанска буржоазија, која се споро и тешко обликовала, по менталитету, није се много разликовала од остале масе. Интелигенција, малобројна и млада, делом је потицала са села. То су углавном била деца из напреднијих сеоских средина и богатих породица, која су ишла добрим делом у средње, па и високе школе.

Утицај грађанских странака међу сељачким масама

Значајну улогу у политичком животу сељаштва у Србији до априлског слома 1941. године играле су грађанске политичке партије; Демократска странка, Радикална странка, Савез земљорадника, Југословенска радикална заједница, позната као ЈРЗ-а, затим Хођерини „Борбаши”, Љотићев „Збор” и др., које су по социјалном саставу биле прави конгломерати, јер су у својим редовима имале људе из најбогатијих до најсиромашнијих слојева. Свака од њих се посебно борила да у своје редове увуче што већи број сељака, посебно у време изборних борби, када су им били потребни гласови за освајање мандата.

Досадашња истраживања показују да је утицај појединих грађанских странака у различитим областима у Србији био различит, почев од округа до округа, од среза до среза, чак и од села до села. Била је честа појава да је, не само у једном округу, већ и у појединим селима било политички изражено више грађанских странака од којих су неке уза се, успеле да придобију већи број сељака свих социјалних слојева, а неки мање. То најбоље показују изборни резултати.

Везивање сељачких маса, већином сиромашних, вршено је економским методама: давањем земље у закуп, давањем новца на зајам уз велике камате, преко пријатељских и разноврзних других веза и начина. Истакнути грађански прваци, који су имали власт у селима, обећавали су разне повољности, чинили ситне услуге око запошљавања, давања помоћи у жити, новцу, да добију повољније кредите итд.⁷

Интересантно је да су презадуженост и све веће осиромашење и пропадање, не само сиромашних, него и средњих сељака, погодовали појави и брзом порасту утицаја међу појединим слојевима сељаштва профашистичких организација: Хођериних „Борбаша” и Љотићевог „Збора”, које су успеле да, својим социјалним програмима и лажним обећањима о спасавању сељака, заталасају нпр. цело Поморавље, Јасеницу и Ресаву. Радикали и демократи ослањали су се у селима на богатије сељаке, трговце, банкарe, учитеље и попове. „Борбаши” су развијеном фашистичком пропагандом успели да придобију најсиромашније и најзаосталије делове сељаштва, посебно међу Власима у појединим селима у ресавском, орашачком и раваничком срезу, тако да су на свим јавним местима истицали њихове ознаке. Борбаши су успели да развију чудан фанатизам, тако да су сељаци на њихове зборове долазили и из најудаљенијих села, путујући по 2-3 дана.⁸

У селима смедеревског краја доминацију међу сељаштвом остварио је Љотићев „Збор”,⁹ док у другим крајевима није могао ухватити никаквог корена.

Крахом југословенске државе у априлском рату 1941. године, све грађанске партије престале су организационо да функционишу, јер и Србија је била подељена на неколико окупационих зона између окупатора, који су забранили било какву политичку делатност. Многи њихови прваци руководства стали су на страну окупатора, неки на страну домаћих квислинга - Недића, Косте Пећанца и Драже Михаиловића. Међутим, било је и вођа појединих партија који су били и против окупатора и против НОП-а, док су се појединци опредељивали за НОП. Од њиховог опредељивања често је зависило и опредељивање сељачких маса у Србији.

Реаговања сељачких маса на потписивање Тројног пакта и априлску катастрофу 1941. године

Вест о потписивању приступа Југославије Тројном пакту попут муње прострујала је свим крајевима Србије и до најудаљенијих села. Силно је

заталасала све слојеве сељаштва, без обзира на страначку припадност. Учествујући у демонстрацијама у Ваљеву, Убу, Лазаревцу, Ужицу, Шапцу, Крагујевцу, Београду, Крушевцу, Краљеву, Нишу, Смедереву, Аранђеловцу, Свилајнцу, Ћуприји, Јагодини, Смедеревској Паланци, Пожаревцу, Бабушници, Сврљигу, Сокобањи, Пироту, Лесковцу, Врању, Прокупљу, сељаци су долазили организовано у колонама, под заставама или у групама, на коњима, уз песму и музику као што је случај у Смедереву,¹⁰ или у Ваљеву, где је дошло преко двеста сељака из села Дружетића, или села Клинаца на челу са Драгојлом Дудићем.^{10a} Из села Вишевца у Рачу је дошло око тристо сељака са заставама и секирама, моткама и скривеним пиштољима.¹¹

Значајно је истаћи да су у многим селима широм Србије организоване демонстрације или под руководством комуниста или спонтано. Према расположивим подацима, комунисти су организовали демонстрације у селу Багрдану,¹² затим су сељаци демонстрирали у селу Бовцу код Свилајнца,¹³ у Дубоком, Кочином Селу, Доњем Рачнику, Старом Ланишту, Доброј Води, Драммировцу, Рибару, Колару, Главници, Мајуру, Вољачи, Сиоковцу, Црнићу, Глоговцу, Буковчу, Ракинцу, Бунару и Винорачи,¹⁴ у Раброву и вароши Кучеву, под руководством комуниста.¹⁵ У селу Ђуринцу, је на челу демонстраната ишао сељак Момчило Милошевић из Плужине под заставом.¹⁶

У многим селима у Србији сељаци су се окупљали код школских и општинских зграда, на раскрсницама путева, где су поред ретких радио пријемника слушали вести и међусобно коментарисали догађаје. Основну црту њиховог расположења чинило је огорчење издајом. У многим селима одржавани су и зборови на којима су комунисти или истакнути учитељи, антифашисти, тумачили настале догађаје. Сељаци су ух пажљиво слушали и отворено подржавали иступања комуниста против издајства владајућих кругова.

Раскидање Тројног пакта избацивање владе Цветковић-Мачек и формирањем нове под генералом Симовићем, сељаштво је поздравило са великим одушевљењем. Неки извори и сећања савременика говоре да су у многим селима настајала права весела уз песму и музику која је трајала и целу ноћ. На пример у селу Прово људи су пекли прасиће, јели, пили уз музику и песму. У томе није учествовала само мала група љотићеваца и петоколониша.¹⁷ Група старих ратника са подручја Косјерића упутила је поздравни телеграм пучистима у Београду, али су поштанске власти одбиле да га приме.¹⁸

Међутим, у неким селима Србије није се осећало присуство комуниста, тако да је сељаштво у њима, необавештено о суштини насталих догађаја, било дезорјентисано и пасивно се понашало, или је наседало пропаганди љотићеваца, „борбаша” и других непријатеља, који су почели да лове у мутном.

Ипак су мартовски догађаји показали величину жара народног патриотизма, посебно сеоских маса и њихову блискост у тим тешким данима

са КПЈ, која је једина, као организована снага била спремна да их поведе у борбу против фашистичке агресије.

Објавом мобилизације традиционални патриотизам и слободарски дух дошли су до пуног изражаја и међу најширим слојевима сеоског становништва. Када су у питању светиње, као што су: слобода, част и домовина, у свим слојевима сељаштва скоро да није било дилеме. Сами су се окупљали код општинских зграда и у мобилизационим списковима тражили распоред. Многи су и пре објаве мобилизације самоиницијативно потражили своје јединице. Стари солунци саветовали су млађе како да се боре. Очеви, мајке, жене и деца свечано су испраћали војнике, најчешће уз музику и песму. Људи су били поносни што могу да бране земљу.

Но, шок је убрзо наишао. Војне команде као да нису желеле да организују одбрану земље. Сви покушаји комуниста да се нешто више учини остали су без успеха. Разбијањем војних јединица, а и капитулацијом, људи су се враћали кућама у групама и појединачно, разочарани, понижени и огорчени, бацајући оружје и одело, водећи рачуна да не падну у ропство.

Брзом капитулацијом југословенске војске, старији људи по селима, чак и жене, били су дубоко разочарани. Са сузама у очима упућивали су прекоре: „Зар се тако ратује? Шта мислите о нама и деци? Зар нас без опаљеног метка предајете Швабама?“¹⁹ Таквих и сличних примера било је и у селима свих крајева Србије. Све ово говори о слободарском духу и расположењу сељака према агресору, тежњи и одлучности великог броја сељака да се бори за слободу своје земље. Издаја владајућих и војних кругова уверили су сељачке масе у Србији да су једино комунисти говорили истину и да су једино они били спремни да народне масе поведу у борбу против окупатора.

Сељаштво Србије је окупацију доживело као тешку личну трагедију. Немачки и бугарски окупатори, потпомогнути домаћим квислинзима, отпочели су терор, насиља и пљачку и по селима. За своје потребе окупаторске јединице су залазиле у села и пљачкале и односиле животне намирнице, стоку и све што је било вредно. Да би обезбедио редовно снабдевање биле су заведене реквизиције земљорадничких и сточних производа. Већином су биле прекомерне, тако да су доводиле до великог осиромашења сеоског становништва. У многим селима, нпр. око Цера, у Јадру и Поцерини завладала је глад, која је почетком јуна достигла застрашујуће размере.²⁰

Поред окупаторских војника у појединим селима појављивале су се и разне пљачкашке банде које су ноћу упадале у сеоске куће и отимале новац и драгоцености. Њих су понекада пратила и убиства при пружању отпора пљачкашима.²¹ Међу сељаштвом завладао је страх. На иницијативу комуниста склањали су се у шуме, сакривали су жито и остале животне намирнице, и стоку, уколико је било могуће. Сељаштво је било огорчено и није имало поверења у представнике општинских власти које су се представљале као њихови заштитници.

И поред тако тешког стања у којем се нашло, сељаштво Србије испољило је традиционално гостопримство прихватајући стотине хиљада

избеглица које је окупатор протерао са огњишта - из Словеније, Хрватске, Босне и Херцеговине, Баната, Бачке, Срема, Косова и Македоније, делећи са њима кров над главом и последње количине хране. Својом солидарношћу на делу градили су братске односе са прогнаним и невољним.

Партијска организација у Србији у припремама сељаштва за устанак

КПЈ, по доласку Јосипа Броза Тита на њено чело 1937. године, изграђујући се на марксистичко-лењинистичким принципима, стваралачком применом марксизма-лењинизма, схватила је суштину предстојеће револуције у нас као питање конкретне сарадње и односа радништва као револуционарне класе и основног носиоца те револуције и сељаштва као најбројнијег слоја становништва и њиховог неопходног савезништва у револуцији. Зато је и један од најважнијих задатака КПЈ био да у борбене тежње експлоатисаног и угњетаваног сељаштва унесе јасну свест о заједничком непријатељу радника и сељака, о путевима ослободилачке борбе о њиховим циљевима, о потреби издржљивости и јединства са радницима.

КПЈ је остваривала све већи политички утицај међу сељачким масама борбом за остварење конкретне сарадње, односно савеза радника и сељака, посебно изградњом Фронта народне слободе, затим повезивањем борбе за радикалне измене земљишно-својинских односа и класне структуре села са непосредном борбом за решавање свакодневних економских, социјалних и политичких проблема сељаштва.²²

Прихватајући директиву КПЈ о смелијем приступу пријема сељаштва, посебно сиромашног, у партијско чланство и оснивању партијских ћелија и упоришта по селима, партијска организација у Србији је ради тога ангажовала све расположиве снаге и могућности ангажовањем студентских удружења, разним културно-уметничким и спортским друштвима, организацијама Задружне омладине Југославије, скојевским и омладинским организацијама, рођачким и пријатељским везама, преко одржавања течајева из пољопривреде, задругарства, описмењавања, предавања из општег образовања, путем напредне литературе, штампе и разног пропагандног материјала. Имајући у виду да су сељачке масе, по природи колебљиве у борби, то је посебну пажњу посвећивала њеном острањењу живим и непосредним повезивањем са радништвом, масовним обавештавањем и објашњавањем свих важнијих догађаја за које је сељаштво било заинтересовано. Такође, морала се стрпљиво односити према религиозним сељацима, као и према онима који су били привржени и одани краљу, монархији и грађанским странкама. У реализацији политике Партије према селу, и поред неких пропуста и импровизација у раду, значајну је улогу одиграла и Комисија за село при Покрајинском комитету КПЈ за Србију (формирана на Покрајинској конференцији КПЈ за Србију 1940. године), која је обогатила облике и методе рада на селу и садржај рада разних друштвених, спортских и културних организација. Плод такве активности био је обнављање старих и формирање

нових партијских ћелија и упоришта у многим селима у Србији. Пред избијање устанка од 347 партијских ћелија и 106 упоришта - двеста их је било по селима, што је било од великог значаја за организовање предстојеће борбе против окупатора и домаћих издајника.

У припремама за борбу против окупатора и домаћих издајника КПЈ у Србији је посебну пажњу посвећивала селу јер је била свесна да ће се главна битка водити на сеоским просторима где су планине, шуме, поља, где је храна и главна база, где је било лакше водити партизански начин ратовања, куда су се моторизоване немачке снаге могле теже кретати због планинског и брдовитог терена, испресецаног котлинама, кланцима и кањонима, обраслог великим и густим шумама, што је све могло да послужи као природан заклон и скривалиште партизанских снага. Са друге стране, село је морало да буде главни снабдевач храном, обућом, одећом и другим потребама, да пружа смештај, да чува и негује рањенике, да даје борацки кадар, да организује обавештајну службу итд.

Још у данима априлског рата, и поред свег ризика, сељаштво је прихватало и скривало највише партијске руководиоце и чланове Партије. Примера ради - сељаци Парцана, Поповића и Мале Врбице под Космајем прихватили су чланове Покрајинског комитета КПЈ за Србију и пружали им потпуну сигурност.²³

Знајући да ће на селу моћи да постане водећа антифашистичка и антиокупаторска снага ако оствари чврсту и широку сарадњу са сељаштвом, Партија је поставила задатак пред своје организације и чланство на терену да уз помоћ разрађених метода и упутстава за борбу организује најширу пропаганду преко летака и другог пропагандног материјала, разних састанака са свим родољубивим елементима на селу, без обзира којој политичкој партији припадају и да на њима расправљају о узроцима априлског пораза и држању окупатора. Тако су у селима пожаревачког краја одржавани састанци са по 50-60 људи,²⁴ док су по селима ваљевског краја крстарили партијски агитатори, саветујући сељацима да сакупљају оружје, одржавали састанке са родољубима.²⁵ Слично је било и по селима у другим крајевима Србије.

У току припрема за устанак Партија је посебну пажњу посвећивала прикупљању и сакривању оружја, муниције и разне друге војне опреме и материјала по селима широм Србије. Војним обвезницима је саветовано да се не пријављују немачким властима како би ибегли ропство, о чему сведочи и телеграм Јосипа Броза Тита Коминтерни тих дана, у коме се наводи „да се нитко не јавља, и сада сељаци одлазе у масама са оружјем у шуму”.²⁶

По упутствима комуниста по селима је сакупљано оружје и поред строгог наређења окупатора да се предаје. Скривано је на сигурна места, као и муниција и друга војничка опрема. То је сељаштво чинило и у многим селима где није било чланова Партије, нити њиховог утицаја. Међу сељаштвом је постојала нада да ће доћи до борбе против окупатора. И оно се припремало за борбу. С тога вест о нападу Немачке на Совјетски Савез, 22. јуна 1941. године, као муња је прострујала свим селима Србије, допирући и

до најудаљенијих. Одјекнула је, не само као глас наде и охрабрења, већ је то био и зов свим родољубима у земљи за борбу против поробљивача до коначног ослобођења.

Приступање сељаштва Србије устанку 1941. године

Стваралачком применом марксистичко-лењинистичке науке на специфичну јусловенску стварност, где је огромну већину становништва чинило сељаштво, и полазећи од конкретних унутрашњих услова, Партија је разрадила основна питања стратегије и тактике, опредељујући се за двојни карактер борбе: ослободилачку - против окупатора и домаћих издајника и, паралелно са њом, за борбу против постојећег неправедног друштвеног система - револуцију. Тиме је желела да у њој обезбеди и учешће бројних сељачких маса са њиховим економским потенцијалом и да село постане снажна база ослободилачке борбе и социјалистичке револуције.

Уважавајући постојеће специфичности у Србији (малобројност радничке класе и њену недовољно политичку изграђеност итд.) Партија је у време припрема за устанак и по његовом избијању, у свој пропагандној и агитационој активности посебно посвећивала велику пажњу сељаштву, као најбројнијем друштвеном слоју у земљи. У свим прогласима ЦК КПЈ и ПК КПЈ за Србију посебно се обрађало сељаштву и указивало на значај борбе против окупатора и домаћих издајника и позивало да ступа у борбу заједно са радницима и поштенем интелигенцијом.

И поред бројних препрека као што су традиционална одбојност руководства грађанских странака према комунистима и њихова опредељеност за четнике, затим постојање четничких и других издајничких снага, које су настојале да сељачке масе вежу уз себе, пропагандна активност Партије постизала је видне резултате. Захваљујући томе, како је Јосип Броз Тито истакао у сећањима: „Сељаштво, провинција, била је главна линија... Али то нам је последице омогућило онај брзи пораст партизанских одреда...”²⁷

Опредељивање сељаштва Србије за НОП у устанку 1941. године текло је неравномерно од самог почетка. У почетку устанка врло мали број сељака је ступио у партизанске редове. Основну борачку масу првих партизанских одреда у Србији чинили су радници, студенти, ђаци, интелектуалци и друге професије. Само у појединим одредима било је помало сељака. Касније, развојем устанка, захваљујући интензивном раду партијских и скојевских организација на терену и успешности партизанских акција, број сељака у партизанским јединицама се непрестано повећавао, тако да су временом у њима преовладали и постали основна борачка маса, док су костур сваке партизанске јединице и даље чинили радници, студенти и др., већином комунисти и скојевци. Они су чинили и основни командни кадар, почев од команди чета и водова, батаљона и штабова одреда. У командама појединих партизанских јединица било је и истакнутих земљорадника, углавном чланова Партије.

На опредељивање сељаштва за борбу против окупатора и домаћих издајника утицало је неколико комплексних фактора:

1. општи економски и друштвени положај појединих слојева сеоског становништва;

2. специфични традиционални сроднички и слични односи у сеоској структури;

3. традиционални патриотизам и отпор сваком ропству;

4. утицај КПЈ у сељачким масама која је била руководилац ослободилачке борбе и револуционарних промена.

Један од фактора опредељивања сељаштва за НОП били су општи економски и друштвени положај сељака, наравно, уз већа и мања одступања. Према марксистичко-лењинистичком учењу требало је да се сиромашнија села опредељују за партизане, док тзв. богатија (са повољнијим условима привређивања, равничарска са плоднијом земљом и поред комуникација) више за контрареволуцију. Међутим, то није било правило. Било је и случајева да су се богатија села (по Мачви, Ресави и др.) опредељивала за НОП, а сиромашнија за четнике, љотићевце и друге сараднике окупатора, из којих су потицали сурови батинаши, кољашаи и целати. Било је и села у којима се највећи проценат становништва од првих дана устанка држао пасивно, у неком ишчекивању. Тако су се држала и касније за све време рата и никада нису имала много партизана, па ни четника. У опредељивању сељаштва постојале су разлике и у оквиру једног села, па чак и у оквиру једне породице.²⁸

У почетној фази устанка опредељивање сељака за партизане било је слабије, што је партизанска организација војних јединица била јако чврста, трајнија и никада није била везана за једно село, односно за само ужу територију, што већини на селу није одговарало. Са друге стране, четничка пропаганда, која се заснивала на традицијама сеоског друштва, нудила је остајање код куће, уз посед и породицу, без ризика да се настрада у борби. Они сељаци који су се определили за НОП, мада их је био мали број, опредељивали су се свесно, а не несвесно или под морање, па су зато и ређе бежали, и било их је теже наговорити да пређу у четнике, или се повуку кућама. Било је скоро правило, ако је већ дошло до тога, да је неки угледнији сељак, без обзира из какве је социјалне породице потицао, отишао у партизане, онда нико од његове браће или ближих сродника није одлазио на супротну страну. Такав ланац се протезао и на друге сродничке и родбинске односе. На том месту престајао је класни мотив, односно мотив економско-социјалних односа и почиње да делује механизам сеоске традиције.

Али, било је и случајева дубоког нарушавања те традиције. У неким сеоским срединама из једне породице један члан је одлазио у партизане, а други у четнике, па касније у борбама пуцали један на другог: брат на брата, отац на сина и обратно, сестра постајала окупаторски или четнички доушник, а брат партизан, или обрнуто. До ових апсурдних случајева долазило је због тога што је у тим сеоским срединама преовладавала психологија да ће одлас-

ком чланова породице истовремено и на једну и на другу страну: четник бранити од четника, партизан од партизана. То је била логика опстанка по сваку цену. За огромну већину сељака такви случајеви су били неморални и изрицали су оштре моралне осуде.

Било је и таквих апсурдних случајева када су читаве породице одлазиле на супротне стране у инат једна другој, које су годинама међусобно биле у завади око сеоских утрина, испаша стоке, коришћења јазова, река, воденица, путева, чак и око таквих ситница као што је прављење штете коју је учинила стока итд.

Значајан фактор у опредељивању сељаштва за борбу била је пропагандно-агитациона активност КПЈ, која је у дотадашњем раду успела да оствари значајан утицај међу широким сељачким масама у Србији. У селима где је тај утицај био изразит и где су успешно деловале партијске ћелије и скојевски активи, сељаци су се бројније опредељивали за устанак. Где тога није било, опредељивање је било слабије.

Опредељивању сељаштва доприносило је и ширење устанка и успешност партизанских акција против окупаторских снага, као и паљење општинских архива, растурање општинских управа, растурање жандармеријских станица, уништавање мобилизацијских спискова, пореских задужења, вршидбених књига и др., стварање слободних територија, успостављање народне власти оснивањем НОО, организовање привредног, друштвеног и културног живота на тим територијама итд.

Јачина четничког покрета у појединим местима, такође, знатно је утицала на опредељивање сељака за НОП. Где је утицај био јачи опредељивање сељака било је слабије и обрнуто. Међутим, било је села у којима су се сељаци опредељивали за партизана и поред тога што је у њима утицај четника био велики. Дакле, ту није могло бити чврстог правила.

На опредељивање сељака утицали су и други фактори: утицај грађанских партија, односно њихових првака у појединим областима или селима, затим мобилизација свих војних обвезника који су, у почетку устанка, заједно чинили партизани и четници у време њихове међусобне сарадње, када се знатан број сељака определио за НОП.

Због деловања различитих фактора, ни опредељивање сељаштва за НОП није свуда било исто, у почетној фази устанка и касније. Разликовало се од области до области, од општине до општине, од села до села.²⁹ Због непотпуних података немогуће је утврдити тачан број колико је сељака са појединих подручја ступило у партизана, колико је пружало разне облике помоћи.

У време успона устанка, у јесен 1941. године, према расположивим подацима, у Србији је укупно деловало двадест шест партизанских одреда са око 30 000 бораца, уз огроман проценат сељаштва. Тако је у Ваљевском НОП одреду, у другој половини септембра 1941. године 61,80% борачког састава чинило сељаштво (током рата међу 3 143 бораца било је 2 055 сељака,³⁰) у Посавском НОП одреду међу 400 бораца био је огроман број сељака;³¹ у

Космајском међу 240 бораца било је 111 сељака;³² у Мачванском (Подринском) међу 1 000 бораца био је огроман број сељака,³³ исто толико уписаних и у партизанске чете: у Ужичком НОП одреду „Димитрије Туцовић” међу 500-600 бораца била је велика маса сељака од којих је око 207 погинуло током 1941. године;³⁴ у Чачанском НОП одреду „Драгиша Мишовић” међу 5 000 бораца био је огроман број сељака (поједине чете бројале су од 150-200 бораца),³⁵ у Краљевачком НОП одреду „Јово Курсула” међу 1 500 бораца били су претежно сељаци; у Врњачко-трстеничком НОП одреду међу 300 бораца било је преко 100 сељака;³⁶ у Првом шумадијском НОП одреду било је 455 бораца са 85% сељака,³⁷ у Другом шумадијском одреду преовладавао је број бораца са села; у Параћинско-ћупријској чети било је мобилисано око 400 сељака (многи су убрзо напустили одред), док је према неким подацима под оружјем било око 800 сељака,³⁸ у Пожаревачком НОП одреду 250 бораца, у Моравској чети 250 и Млавској чети око 200 бораца претежно сељака,³⁹ у Јабланичком НОП одреду преко 2 000 бораца, Кукавичком 300, претежно сељака, као и у Врањском, Топличком и Бабићком НОП одреду,⁴⁰ у Сврљишко-нишавском 147 бораца, претежно сељака,⁴¹ у Бољевачком преко 450 бораца, Крајинском око 150, Звишкој чети 100 бораца, Мајданпечком 94 бораца претежно сељака.⁴² Било је и мањих НОП одреда са по неколико десетина бораца у којима је био слабији прилив сељака као нпр. у Мајданпечки, Копаонички, Крушевачки, Расински и др.

Заједничко за све ове одреде, који су у почетној фази устанка били малобројни са по неколико десетина бораца, претежно радника, студената и интелектуалаца, а веома мало сељака, углавном чланова Партије, СКОЈ-а, и симпатизера, било је што су са развојем устанка и проширивањем успешних партизанских акција у свим деловима Србије, веома брзо расли захваљујући масовнијем ступању сељака у њихове редове. Убрзо је преовладавала бројност бораца са села над осталим професијама. Па и у команди кадра партизанских чета, као и у штабове одреда почињу се бирати најспособнији и најхрабрији сељаци, које су одликовали и морално људски и политички квалитети. Поред тога многи сељаци су ступали и у сеоске месне десетине или сеоске борбене групе које су у појединим крајевима бројале и по неколико десетина и стотина бораца. Породице бораца, као и сви патриоти и родољуби, испољавали су се као активни помагачи НОП-а из свих социјалних слојева сељаштва, почев од најсиромашнијих до најбогатијих. Опредељивање сељаштва за антифашистичку борбу било је масовно, тако да је у појединим крајевима Србије, као нпр. у лесковачком округу износило 80% и више.⁴³ Захваљујући томе устанак у Србији, посебно у западној добио је огромне размере, што је омогућило стварање велике слободне територије познате као „Ужичка република”.

Не само да је сељаштво Србије чинило основну борачку масу партизанских јединица у устанку 1941. године, и касније, већ је било и база за пружање свеукупне помоћи борби против окупатора и домаћих издајника. У почетку устанка помоћ је била неорганизована и више спонтана. Нешто

касније, на иницијативу Партије, партизанске јединице су у ослобођеним селима оснивали НОО, као органе нове народне власти наместо растурених дотадашњих старих органа власти који су се већ ставили у службу окупатора. У њих су бирани на јавним зборовима некомпромитовани и поштени родољуби по селима, симпатизери и присталице НОП-а без обзира на њихову политичку, националну и верску припадност. Бројали су од 7 до 15, и више чланова. Њихове компетенције биле су извршне, судске и борбене, као саставни део борачких партизанских јединица, поред пружања помоћи, истина на своме подручју, организовали су и политичку власт, обављали обнову привредног, друштвеног и културног живота, помагали породице партизана и сиромашних, збрињавали децу без родитеља и жртве терора. Посебно је њихова улога била значајна у пружању материјалне помоћи партизанским јединицама, без које се не би могла ни замислити успешна борба.

У време постојања велике слободне територије у западној Србији и Шумадији, као и другим деловима Србије успешно је функционисала читав мрежа НОО у бројним селима широм Србије, као снажна полуга за успешно вођење ослободилачке борбе. Они остају да егзистирају и после губљења слободне територије у илегалним условима у многим селима, посебно у оним где је утицај НОП-а био снажан, тј. где су постојале партијске ћелије и упоришта. Носиоци њихове активности били су чланови Партије и скојевци и други родољуби које није могао сломити нити заплашити ни најстрашнији терор окупатора и домаћих издајника.

Сељаштво Србије и квислиншке организације

Насупрот НОП-а изван број сељака из многих села Србије из свих социјалних категорија, наравно, у различитом проценту, нашао се у редовима квислиншких организација Љотићевих „збораша“, четника Косте Пећанца, Драже Михаиловића и др. Истина, мањи број се нашао добровољно - из имућнијих сеоских слојева, док је огромна већина била увучена на разноразне начине, а највише присилним мобилизацијама.

И Комесарска влада Милана Аћимовића, а од 31. августа 1941. године и влада Милана Недића, стављајући се у службу окупатора, настојали су да у борбу против НОП-а увуку што шире сељачке масе. Коришћена је интензивна пропаганда преко листова „Ново време“, „Обнова“, „Понедељника“, радија, одржавана предавања, зборови и разговори са мањим или већим групама угледних сељака из појединих области Србије. Нису изостајале ни поједине наредбе, о предавању оружја, пријављивању „бандита“, да се одбегли у „шуме“ врате кућама, као ни расписивање награда за одбеглим „комунистичким бандитима“.⁴⁴ У пропаганди Недић је ишао тако далеко да је за тежак положај народа, посебно сељака, окривљавао комунисте, а да му је немачка окупација донела добробит. Оним сељацима који су пришли на страну НОП-а говорио је преко радија 12. октобра: „Зашто се борите и за чији рачун?“... Устај, брани своје огњиште од комунистичких пљачкаша, разбој-

ника и одметника”.⁴⁵ „Билтен” националних четника са поносом је писао 25. октобра: „Нисмо нападали окупаторску војну силу, јер смо верни и послушни војници Краља Петра, чија нам је команда наредила да борбу обуставимо, да немачку војну силу даље не нападамо...”.

Четничка организација Косте Пећанца, настала на југу Србије, базирајући се на традиционалном патриотизму и родољубљу српског народа и тобоже одбрани српства од „Арнаута”, поред богатијих сељака по селима, успела је да придобије симпатије и доброг дела сиромашних сељака, који су ступањем у четничке редове, обезбеђивали животну егзистенцију своје породице. Пећанац је користио и пароле „Живео Совјетски Савез”, како би показао сељачким масама да је уз СССР и да и они треба да су уз њега.⁴⁶ Са друге стране, Пећанац је претио да ће сваки напад на припаднике окупатора бити кажњен смрћу.⁴⁷

Четнички покрет Драже Михаиловића, поред официра, подофицира бивше југословенске војске и грађанских политичара, врбовао је у своје редове виђеније и имућније људе по селима, а такође и сеоски олош, који је у овој тешкој ситуацији видео шансу да исплива на површину, да постане неко и нешто. Из њихових редова настали су најсвирепији кољашни и злочинци какве наша историја није забележила.

Знатан број сељака определио се за четнички покрет Драже Михаиловића у почетној фази устанка, посебно у време споразума са командом НОП-а, када је обављана мобилизација и слободно опредељивање сељака за четнике или партизане. Пошто су четници тако вршили мобилизацију да су мобилисани остајали код својих кућа, што је одговарало великом броју сељака, а не да иду у борбу, то се и велики број определио за њих. Касније, када су четници почели отворено да сарађују са окупатором, велики број сељака је присилном мобилизацијом одвлачен у њихове редове. Принудно мобилисани сељаци су у првим окршајима бежали када су увидели да се ови боре против партизана.

Мањи број сељака у смедеревском и пожаревачком крају определио се за Љотићев фашистички покрет и ступио у његове добровољачке одреде, док је већина борачког састава попуњавана присилном мобилизацијом. Тако је у Добровољачком корпусу било око тристо мобилисаних сељака.

Приступање сељаштва Србије квислиншким организацијама, посебно четничким, било је различито од области до области, од села до села, па и у самим селима, у зависности од посебних специфичности и разних других околности. Тако се у ваљевском крају, према неким подацима за четнике Косте Пећанца определило око 100-120 људи, док су по неким селима стваране мање четничке групе Драже Михаиловића.⁴⁸ Примера ради, навешћемо да је из села Туђина у подгорском срезу од 82 домаћинства само се дванаест богатијих определило за четнике, а у њихове редове ступило само дванаест старијих људи.⁴⁹ Слично је било и у осталим селима ваљевског краја.

У подринском округу, према извештају од половине августа 1941. године, наводи се: „Народ, у колико није узео учешћа у партизанском покрету

масовно се јавља у четничке формације Церског одреда, а делом неорганизовано бежи у шуме и забране, престрављен непријатељским варварством.⁵⁰ У неким селима Поцерине четници су морали да присилно да мобилишу. У селу Клењу, где су партизани формирали шест чета, четници нису успели ниједну због отпора сељака.⁵¹

У селима ужичког краја четнички покрет ухватио је само ширег корена у селима северног дела пожешког среза, док је у селима осталих крајева било другачије.⁵²

У крагујевачком округу четници су у своје редове доводили сељаке присилном мобилизацијом, као нпр. у Доњој Грузи, где је мобилисано око двесто људи.⁵³

Нешто јаче упориште четнички покрет Драже Михаиловића нашао је у селима пожаревачког округа, што је условило и стварање већег броја одреда. Само је у Ујевачки четнички одред ступило око двесто педесет људи из села око Мајданпека, Воје Триброђанина око сто људи, Анђелка Крајинског у Поречу око четросто људи, претежно сељака, итд.⁵⁴

У селима раваничког, хомољског и ресавског среза у моравском округу четнички Одред Косте Пећанца бројао је око тристо људи, док је Ресавско-раванички четнички одред, са званичним називом VII Добровољачки одред Недића, бројао око двесто педесет људи под оружјем, док их је на списку било око седамсто, претежно сељака.⁵⁵ Многи су ступили из разлога да би „сачували главу”, јер су остајали код куће. Највише их је ступало из редова сиромашних сељака и сеоских лумпенпролетера.

Из села са подручја Грузе, Надибра и Прекоморавља знатан број сељака се определио за Грузански и Котленички четнички одред.⁵⁶ У многим селима краљевачког округа утицај четника био је изузетно јак, посебно у граничним крајевима и према Косову и Метохији, као и у још неким, где је четничка пропаганда била изузетно успешна на штету НОП-а, док је у неким другим утицај био много слабији.

У селима копаоничког краја Кесеровић је успео да мобилише око 3 000 сељака, који су осећали велики страх од Бугара, пошто ни Немци нису са симпатијама гледали на четнике, што је овима успевало, да се сељацима представе као борци против окупатора. Касније, када су увидели превару, многи су их напуштали, па је морао изводити нове мобилизације батинањем.⁵⁷

Утицај четника Косте Пећанца био је посебно јак у селима лесковачког краја. Само у косаничком срезу до краја 1941. године формирано је десет четничких одреда. Према неким подацима, до јесени 1941. године на простору између планине Кукавице, Јастрепца, Бабичке горе и Косова формирано је преко тридесет одреда. Четнички одред у Лебану бројао је око двесто људи, у Реткоцеру и Тулару од сто педесет-двесто. Било је доста и мањих одреда од по десетак људи и мање.⁵⁸ Из села око Бујановца у четницима је било око тристо педесет сељака, међу којима тристо петнаест из средњих и двадесет пет из богатијих сеоских породица.⁵⁹

На подручју нишког округа број четничких одреда брзо се увећавао у нишком, сврљишком и запљанском срезу. У њих су у почетку бројно ступали и поштени људи по селима из чисто патриотских разлога, али су се убрзо разочарали због избегавања борби са окупаторима. Известан број сељака је и даље остајао у четничким редовима.

Бројни четнички одреди Косте Пећанца формиран су и у селима зајечарског округа и недићевске и љотићевске војне формације. И ту је било добровољног опредељивања од бројних сељачких маса док нису уочиле издају. Касније је било све слабије, па су предузимане присилне мобилизације и под претњом одмазде. И поред тога четнички покрет у селима зајечарског краја није успео да постигне неку значајнију масовност. Једино је одред Воје Триброђанина бројао око четресто људи већином из околних села Кучева,⁶⁰ а Анђелка Крајинског око двесто, док су остали били бројно мањи. Присуство сељака у њима могло се обезбеђивати претежно присилном мобилизацијом.

Терор окупатора и домаћих издајника над сељаштвом

Повлачењем главнине партизанских снага са Врховним штабом у Санџак и губљењем слободне територије у западној Србији и Шумадији, крајем новембра 1941. године, преко 29 000 немачких војника, око 58 000 бугарских, око 6 000 белогардејских, око 5 000 припадника Српске државне страже, око 12 000 припадника Добровољачког корпуса, затим око 18-20 000 дражиноваца, већи број припадника Косте Пећанца и др., отпочели су сурови терор и над сељаштвом у Србији. Њихове јединице свакодневно су крстариле по селима у Србији у потери за припадницима НОП-а и свих који су на било који начин пружали отпор.

Немачка команда је организовала честе тзв. „казнене експедиције” у свим крајевима Србије, углавном по равничарским селима и онима која су била ближе комуникацијама и градовима. У тим походима нацисти су дивљали, посебно у селима где су долазили партизани или где је пружан било какав отпор. Била су честа стрељања, док су логори на Бањици, Сајмишту, Нишу, Шапцу и др. пуњени припадницима и сарадницима НОП-а, међу којима је највише било сељака из свих крајева Србије, посебно из западне Србије и Шумадије, са бивше слободне територије. Према расположивим подацима, крајем 1941. и током 1942. године Немци су у Србији убили више од 20 000 људи, жена и деце, док су у немачке логоре отерали око 50 000, а у руднике око 30 000 људи.⁶¹ Палили су читава села, велики број домова и других зграда, пљачкали покућство, стоку, животне намирнице и разне пољопривредне производе. Преко квислиншких органа власти често су разрезивале и реквизиције у стоци и пољопривредним производима.

Њихов терор над сељаштвом у Србији наставља се и током 1943. и 1944. године, све до ослобођења Србије. Бројни документи говоре о стрељањима, паљењима и одвођењу сељака у логоре у селима око Београда, испод Космаја,

око Младеновца, у Посавини, у Подрињу, око Ваљева, у селима ужичког, чачанског, краљевачког, пожаревачког, моравског, крагујевачког, крушевачког, лесковачког, нишког, врањског и зајечарског округа. Према писму ПК КПЈ за Србију од 19. марта 1943. године ОК КПЈ Младеновца, немачки окупатор је извршио блокаду и потеру у селима београдског округа и том приликом ухапсио велики број сељака у селима космајског среза.⁶² У селу Суводању (у подгорском срезу) Немци су ухватили осамдесет три сељака и отерали у логор на Бањици, где су их стрељали, а велики број кућа и других зграда запалили.⁶³ Крајем марта у селу Лободеру запалили су педесет кућа са зградама, док су у Медвећи ухапсили око тристо сељака, међу којима је било жена, деце и стараца. Почетком фебруара исте године, у време казнене експедиције, тешко су страдала бројна села у поморавском округу.⁶⁴ У првој половини 1943. године Немци су у селима пожаревачког округа стрељали око четресто људи, спалили два села и велики број зграда у другим селима.⁶⁵

Многа села Немци су кажњавали поменутиим реквизицијама у пољопривредним и другим производима. Често су, због њиховог неизвршавања, кажњавали читава села великим новчаним казнама. Тако су села лесковачког среза на име реквизиције имала да плате преко 2,5 милиона динара, јабланичког око 5,6 милиона динара, итд.⁶⁶ То је био чест случај и са селима у другим окрузима у Србији.

Упоредо са Немцима велики број злочина над сељаштвом, посебно у јужним и источним крајевима Србије, у овом периоду, извршио је и бугарски окупатор. Крајем 1941. и током 1942. године на разноврзне начине убио је преко хиљаду људи и попалио читава села као нпр. Бојник и Драгосавац, у којима су ухватили око тристо људи, жена, деце и стараца. У селима Заплања ухватили су око петсто талаца, у селима јастребачког среза око двесто и од тога стрељали сто четрдесет лица.⁶⁷ Примера хапшења и стрељања невиних људи било је и у другим подручјима у која су долазили. Током 1943. године у селима расинског и крушевачког среза ухапсили су преко двесто лица, док су само у селу Перуновцу ухапсили двадесет пет сељака. Слично је било и у селима деспотовачког, параћинског и левачког среза.⁶⁸ Због помоћи партизанима Бугари су запалили село Трејак, док су у селу Трубаревцу (у нишком округу), ухапсили око двесто људи и запалили велики број кућа и зграда. У селу Врбовцу ухапсили су око двесто људи и запалили много кућа, итд.⁶⁹ Велики број сељака отерали су у концентрационе логоре и руднике Бугарске. Многе злочине извршили су и у селима зајечарског краја. Само у селу Габровници убили су 76 лица, а такође већи број и у селима Алдиној Реци, Шестигабру и Кални.⁷⁰ Током 1944. године Бугари су, само у селу Баљинцу (у лесковачком округу), стрељали око педесет лица, док су многе домове опљачкали, све што им је дошло под руку и запалили их. Сељанку Јефтомиру Дикић, која је покушала да пружи отпор, бугарски војници су просто исекапили, тако да су се делови тела налазили на разним странама. Сељанки Душани Тричковић секли су поједине делове лица. Многе девојке и жене су силовали уз брутално иживљавање.⁷¹ Ништа боље нису прошла ни села на

Јастрепцу: РОШЕВАЦ, Горња Бресница, Јошаница, Здравинџе и Велика Плана, где су стрељали око четрдесет сељака и западили велики број кућа. У селу Рошевцу преживело је само неколико стараца.⁷²

Стравичне злочине над сељаштвом у Србији вршили су и сарадници окупатора: одреди Специјалне полиције, љотићевци, недичевци, а посебно четници Драже Михаиловића, Косте Пећанца и др. са циљем да у потпуности угуше народноослободилачки покрет у сеоским срединама. Њихови одреди и мање војне јединице харале су селима, посебно западне Србије и Шумадије, где је и устанак 1941. имао и најшире размере и најдубље корене у сељачким масама. По слому устанка у западној Србији и шире по селима, обновљени су стари општински органи власти у потпуној служби окупатора. Четнички покрет Драже Михаиловића је с јесени 1941. године почео са изградњом читаве мреже равногорских одбора у које су увлачени највиђенији људи по селима, затим судови, омладински и женски равногорски одбори, на принципу фаланги команде места, постављани команданти села, сеоске четничке страже, сеоске чете за обезбеђење села, формирана обавештајна служба итд. Од јесени 1942. године стварају се и злогласне „црне тројке” које су најгнуснијим и најсуровијим терором уливале страх и трепет међу сељаштвом. Слово „з”, што значи заклати, постало је синонимом смрти невиних људи који су постајали жртвама и на најмању сумњу да су сарадници или симпатизери НОП-а. Њихов творац Дража Михаиловић, у депеши од 21. септембра 1942. године, наређивао је: „Коме се једном стави слово 'з' више се не скида”, а у депеши од 22. септембра поручивао је „црним тројкама” да жртвама не прилазе спреда, већ са леђа.⁷³

„Црне тројке” биле су не само органи терора, већ у суштини и органи власти. Чиниле су шта су хтеле. Вршиле злочине на своју руку, без икаквих наређења, а да ником нису одговарале. Били су изнад свих: команди села, општина и Равногорских одбора. Скоро да није било општине у којима нису постојали ови злогласни весници смрти у саставу четничких батаљона и бригада.⁷⁴

Преко „црних тројки”, сеоских стража, команди села, општина итд., створен је такав систем контроле и најцрњег терора, да је кретање људи и по селима било толико ограничено да се пријатељи и рођаци нису могли посећивати, одлазити на славе, сахране итд., а да не буду испитивани, малтретирани, тучени, често и главом да плате.

Четнички терор других квислинга, као и самог окупатора, посебно је био оштар крајем 1941. и почетком 1942. године у селима ваљевског, подринског, ужичког, чачанског, крагујевачког, поморавског и краљевачког округа на територији где је устанак 1941. године достигао најшире размере и где је постојала велика слободна територија тзв. „Ужичка република”.

Четнички одреди Драже Михаиловића, Косте Пећанца и других квислинга у овом периоду крстарили су селима Србије и убијали припаднике и симпатизере НОП-а и друге имало сумљиве родољубе на најсвирепије начине. Палили су куће и зграде, пљачкали све до чега су дошли, силовали

жене и девојке, батинали људе. На удару такве свирепости највише су се нашла села која су помагала НОП, или породице чији су се чланови налазили у партизанима.

Са терором су наставили и током 1943. и 1944. године. Четнички одреди, мање војне јединице као и „црне тројке” крстарили су селима и чинили свирепости којима нема примера у новијој историји. Тако су 29. маја 1943. године у селу Рајковићу (у крагујевачком округу) заклали сељанку Даринку Радовић са три малолетне кћерке. У селу Балиновићу код Ваљева на ражњу су жива пекли сељака Живана Ђурђевића због прикривања комуниста, а његовог сина убили.⁷⁵ Бројни документи говоре и злочинима четника Драже Михаиловића по селима широм Србије. Успели су да задају толики страх у појединим селима да су нпр. сељаци села Лисовића, плашећи се освете, пријавили долазак партизана, што је начелник истог среза похвалио и навео као пример доброг села.⁷⁶ Четници су често похватане сељаке предавали Немцима, а ови их слали у логоре. Слично су поступали и остали квислинзи.

Одглуивши кратку фарсу борца против окупатора, крајем 1943. године, Дража је већ почетком 1944. године отворено сарађивао са Немцима и поред тога што му је било јасно да је пораз фашизма неминован. Главни циљ му је био борба против „комуниста” и НОП-а. Стога је, 7. новембра 1943. године издао наређење свим Србима да се окупе у борби против „најопаснијег непријатеља - комуниста”, које треба нападати свуда с леђа док се боре против Немаца. Штаб Јаворског четничког корпуса издао је упутства у којима се, поред осталог наводи „да комунизам није потребан српском народу” и да је основни пут његова борба за „веру”, „за краља и отаџбину”.

Да би после пораза окупатора могао завести своју власт Дража Михаиловић је, у складу са одлукама Равногорског четничког конгреса, оржаног фебруара у селу Ба, наредио својим четницима безочну борбу против комуниста, припадника и симпатизера НОП-а. На удару су се нашле и бројне сељачке масе, које су се после капитулације Италије и великих успеха савезника, као и НОВ и ПОЈ, све више опредељивале за народноослободилачку борбу. Четници су наставили са безочним терором, убиствима, клањем и пљачком. У селима грочанског среза, почетком 1944. године заклали су тридесет пет сељака; у селима око Горњег Милановца и Чачка ухапсили су око сто људи, жена и деце; у селу Вранићу заклали су шездесет осам лица, међу којима је било и жена и деце. У селима Подриња: Шеварицама и Узвећу само за дан стрељали су тридесет сељака. Стари сељак Миле Стефановић добио је: „Кољите ме као поштена Србина, јер ћу за поштену ствар да умрем”.⁷⁷ У селу Безчелуцима код Лознице четници су заклали сељака Чеду Михаиловића са женом и петоро деце.⁷⁸ Бројни су и други примери клања у овој области Србије. У селу Копљару код Крагујевца заклали су двадесет две особе, под оптужбом да сарађују са партизанима, у Венчанима су стрељали осамнаест лица.⁷⁹ У селу Вионици (у ужичком крају) четници су свирепо искасапили мајку политичког комесара Венијама Маринковића, док су у селу Глијечи заклали Даницу Букумировић.⁸⁰

Клали су и по селима пожаревачког округа. У селима Стига, Жвизда и око река Пека и Млаве скоро да није било села у којем четници нису стрељали по неколико људи и запалили по неколико кућа. Слично је било и у селима Расине у крушевачком крају, где су само у једном селу заклали пет сељака и три девојке. Неколико сељака су заклали у Великом Шиљеговцу, као и другим селима око Крушевца.⁸¹

У селима нишког округа четници су извршили велики број клања, премлаћивања и силовања. У селу Миљковцу заклали су сељака Милана Живановића и запалили неколико партизанских кућа, док су сељака Ранђела Ђокића, оца шесторо деце, свирепо измрцварили, а потом заклали.⁸² У селима тимочког и заглавског среза четници су убили око четристо лица, као и у селима бољевачког среза, где су у селу Рогљеву заклали старца, у Смедереву четири лица и Рајцу убили два сељака.⁸³

Не само терором, четници су одвлачили сељаке од НОП-а и на разне друге начине. Једна од акција била је присилна мобилизација којој су сељаци настојали да избегну. Тако се на позив Штаба Јаворског четничког корпуса у врачевској општини у краљевачком округу од шесто тридесет шест сељака одазвало само осамдесет девет, од којих је педесет девет враћено кућама као чланови равногорских одбора или неспособни. Кесеровић је у неким селима око Крушевца успео присилно да мобилише око осамсто сељака, док је крајем лета 1944. године извршио општу мобилизацију у селима Расине. Присилну мобилизацију четници су изводили и у другим крајевима Србије, али без неког већег успеха и поред претњи и позива да се иде у сусрет краљу.

Својом суровошћу четнички покрет Драже Михаиловић, као и остали квислинзи изазивали су у добром делу сељаштва презрење и све већу одлучност да се бори против њих и њихових господара и по цену највећих жртава. Мањина је из разноразних разлога са њима сарађивала, или била пасивна, чекајући ослобођење.

Обнављање НОП-а и укључивање сељачких маса у борбу

После пораза устанка крајем новембра 1941. године, губљењем слободне територије у западној Србији и Шумадији окупатор и домаћи издајници разбиле су преостале партизанске јединице у пролеће 1942. године. По селима су разбијене партијске организације, чланови похапшени или се повукли у илегалност, као и чланови НОО и других ноповских организација, затим велики број активиста и симпатизера НОП-а.

Ради обнављања устанка на терену западне Србије, Главни штаб НОПО је почетком децембра 1941. године настојао да повратком извесних партизанских јединица из Санцака и извесног броја партијског кадра оживи борбу. ЦК КПЈ је у своме писму ПК КПЈ за Србију од 14. јануара 1942. године истицао: „Нарочиту пажњу треба посветити учвршћивању наших позиција на селу. Наш ранији рад међу сељаштвом био је испод сваке критике и баш

тај недостатак задаје нам сада нарочито у неким крајевима велике тешкоће... Више нам се не сме догодити да и једно село остане без сигурног ослоња, оствареног преко наше партијске организације".⁸⁴ Поред обнављања рада на мобилизацији народних маса за борбу против окупатора и домаћих издајника, посебно се указивало на заштиту жита и хране од пљачке окупатора, како би се спречила глад. Сељаци су позивани да ступају у редове НОП-а и да се уништава непријатељ.

Због оштрог терора окупатора и домаћих издајника обнављање НОП-а током 1942. године било је веома отежано, посебно у западним и северним крајевима Србије, где су биле разбијене партијске и скојевске организације, док је нешто боља ситуација била у јужним и источним областима.

И поред суровог терора и домаћих издајника и настојања да се сељаштво максимално заплаши и одвоји од НОП-а, захваљујући успесима Црвене армије на источном фронту, као и НОВ и ПОЈ у Босни, а посебно активности Партије, почетком 1943. године настали су нешто повољнији услови за обнављање и јачање НОП-а у Србији. Партија се максимално ангажовала у обнављању, јачању и стварању нових партијских организација првенствено по селима, због отежаних услова у градовима где су биле стациониране јаке окупаторске и квислиншке снаге и власт. Стога је село, у односу на град, било далеко погодније за илегалан партијски рад. Лакше се могло контактирати са људима, посебно у селима која су била удаљена од вароши и комуникација. У њима је било олакшано одржавање састанака, као и кретање политичких радника по терену. У случају опасности лакше се могло саградити склониште за активисте и партијску технику.

У обновљењим и новоформираним партијским ћелијама 50% чланства чинило је сељаштво. Партија је водила живу активност за обнављање и интензивирање НОП-а преко пропаганде у најширим народним масама по селима Србије. Политички комесар ГШ НОВ и ПОЈ Србије Мома Марковић, у писму команданту ГШ НОВ и ПОЈ Србије од 2. јануара 1943. године, тражио је да се у штабовима партизанских одреда разбила опортунизам по питању прилива нових бораца и да се што боље искористи народно расположење за борбу у свим окрузима у Србији.⁸⁵ Неколико дана касније ЦК КПЈ, у писму ПК КПЈ за Србију (од 6. јануара 1943) посебно је наглашавао значај вођења кампање против свих „агената окупатора” по селима, посебно четника Драже Михаиловића и да „Незадовољство српских маса, опљачканих од окупатора, изгладнелих и изложених страховитом терору и прогонима иде нам наруку”.⁸⁶ Покрајински комитет КПЈ за Србију је прогласом, од марта 1943. године позвао сељаштво да се одупре „фашистичкој тоталној мобилизацији” и да ступа у партизанске одреде. У Првомајском прогласу ПК КПЈ за Србију посебно је наглашено: „Можете ли седети на прагу својих кућа и мирно чекати када ће вас задесити судбина стотине хиљада убијених невиних људи...”⁸⁷

У оквиру овакве активности већ почетком 1943. године долази до обнављања појединих партизанских одреда у западној Србији: 18. фебруара

Чачанског, 8. марта Ваљевског, 6. маја Космајског и знатан пораст броја бораца у Првом шумадијском одреду, где је међу тристо четрнаест бораца било сто двадесет сељака из села Шумадије. Активношћу комуниста и скојеваца одреди су се брзо омасовљавали и прерастали у веће оперативне јединице: батаљоне и бригаде под непосредним руководством ГШ НОВ Србије.⁸⁸ Тиме је отпочела и нова фаза НОП-а на овом подручју.

Партијско саветовање политичких и вијних руководилаца из Шумадије и западне Србије од 9-13. маја 1943. године поставило је задатак пред партијске организације и организације НОП-а: НОО, АФЖ-а и УСАОС-а да пуну пажњу посвећује војној обуци у позадини као једном од најглавнијих задатака, да стварају војне десетине од одраслих омладинаца и омладинки за одбрану села од четника за одбрану жетве, да појачају мобилизацију људства за одреде и батаљоне, да активирају војне десетине, да појачају рад у позадини, стално упознавају народне масе са свакодневним успесима Црвене армије, НОВ и ПОЈ, да ликвидирају народне шпијуне, да припаднике дражиновских и недићевских сеоских стража увере да имају издајничку улогу и да ће се са њима најстрожије поступати ако са тиме не престану.⁸⁹

Одлуке овог саветовања убрзо су дале добре резултате, јер су се народне масе, посебно по селима, све више опредељивале за НОП. То потврђују и оцене Саветовања војних и партијских руководилаца партизанских одреда и батаљона северног дела централне, западне и источне Србије, одржаног од 9-13. августа 1943. године у Дуленима на Космају у присуству представника ПК Србије и ГШ Србије, према којој су се партизански одреди „учетворостручили”, а неки и много више ојачали, тако да су створени услови за стварање НОВ и да је јединство народа у Србији остварено „одоздо”, пошто су се бивше странке или њихови остаци определили за окупаторе, љотићевце и дражиновце.⁹⁰ И међуокружно партијско саветовање окружних комитета, 11. августа 1943. године у Сврачковцу испод Рудника оценило је да је порасла и спремност народа „да масовније ступа у НОВ”. У великом броју села, у свим окрузима, формиране су антифашистичке организације и органи народне власти „па их треба даље развијати где је могуће”.⁹¹ Извештај политичког комесара Друге пролетерске дивизије Слободана Пенезића - Крцуна, од 12. новембра 1943. године Штабу Другог ударног корпуса, наводећи да се народ опире мобилизацији Драже, Недића и Љотића, подвлачи: „Има се утисак да би мобилизација добро успела ако би се продрло мало дубље у Србију. Народ нама даје врло радо обавештење о непријатељу и указује помоћ на сваком кораку. Свакодневно стижу родитељи и пријатељи из Србије код наших другова. По селима се певају песме о партизанима.”⁹²

Ови а и други документи указују да се сељаштво Србије током 1943. године све више опредељивало за НОП, што је условило стварање нових партизанских одреда, бројно јачање постојећих и стварање виших војних јединица у којима је преовладало сељаштво, затим стварање разних организација НОП-а. Међу 1 000 чланова КПЈ и више од четресто кандидата, крајем 1943. године 50% чинили су сељаци, што је било од великог значаја за

оживљавање и пораст НОП-а у Србији и мобилизацију најширих сељачких слојева у борби против окупатора и домаћи издајника.

На Другом заседању АВНОЈ-а, 29. новембра 1943. године, међу већницима из Србије били су и земљорадници: Срејко Петровић из Дражевца, Лука Стевић из Мојковца у Рађевини, Милан Беловуковић Дева из Мачве, Војин Гајић из Аранђеловца и Марко Павићевић.⁹³

Успеси савезника над снагама фашистичке Немачке посебно велике победе НОВ и ПОЈ и одлуке Другог заседања АВНОЈ-а и поред великог терора непријатеља током 1944. године јако су утицали на пораст расположења и сељачких маса према НОП-у. Томе су много допринеле и партијске организације којих је у 1944. години било у свим сеоским срединама и поред тога што су њихови чланови и кандидати Партије често ступали у постојеће или новоформиране јединице НОВ и ПОЈ. Смелијим пријемом сељака у чланство КПЈ, већ првих месеци 1944. године у њеном чланству било је 60% сељака, а само 25% интелектуалаца и 13% радника. У појединим окружним и другим нижим партијским руководствомима било је и сељака. У пет окружних комитета, међу укупно двадесет три члана, било је седам земљорадника итд. Знатан број сељака чланова Партије и кандидата налазио се и у разним јединицама НОВ и ПОЈ. Њих је било чак и у руководећем кадру појединих јединица. Према расположивим подацима у војним јединицама НОВ и ПОЈ, током лета и јесени 1944. године било је око 70% чланова Партије из редова сељака.⁹⁴

Још масовније опредељивање сељаштва Србије за НОП наступило је у лето 1944. године продором јединица НОВ и ПОЈ у Србију и разбијање четничких и других квислиншких снага, чиме је сељаштво ослобођено страха. „Наше вести”, орган Главног НОО Србије писале су јула 1944. године: „Српски народ, који је тако жељно очекивао повратак својих дивизија, свом снагом помаже своје ослободиоце. Хиљаде српских сељака ступају добровољно у Народноослободилачку војску”.⁹⁵

Сељаштво Србије у борби за коначно ослобођење

Последњих месеци 1944. године сељаштво Србије коначно је дочекало ослобођење са печатом тешке четворогодишње окупације и борбе за слободу. Према непотпуним подацима у Србији је од 3 800 000 становника погинуло преко 160 600, онеспособљено преко 137 000, интернирано и лишавано слободе на разне начине преко 323 650 лица.⁹⁶ Пошто је сељаштво чинило око 80% од целокупног становништва, међу пострадалима највећи број био је са села, јер су и главну борачку масу чинили сељаци, док је село за све време рата и револуције било главна база пружања помоћи НОП-у. И народноослободилачка борба је претежно вођена на терену села, па је оно и зато поднело највећи терет борбе, жртава и страдања.

Током окупације, изложено не само масовном физичком уништавању, већ и пљачки и терору окупаторских, квислиншких и контрареволуционар-

них снага, била је потпуно сломљена економска моћ сељаштва у Србији. Слободу је дочекала на згариштима својих домова. Пољопривреда јако изцрпљена и осиромашена, обрадиво земљиште запуштено, пољопривредни инвентар уништен, а сточни фонд веома смањен. Према подацима Државне комисије за ратну штету од новембра 1945. године, у Србији је током рата порушено и попаљено укупно 92 435 зграда, од тога на селу 22 123 стамбене зграде, 39 340 привредних објеката, док је око сто хиљада људи на селу дочекало ослобођење без крова над главом. Многи су били избегли из својих села, остављајући згаришта и рушевине, дуго не верујући да је рат завршен. Многа села су се налазила у тешком економском стању. Претила је општа глад.

Ослобођењем Србије настављена је борба за коначно ослобођење земље и од остатака разбијених квислиншких снага. Поред ангажовања на обнови својих домаћинстава и разних објеката, сељаштво Србије је добровољно масовно ступало у партизанске јединице, нарочито омладина. Масовно се одазивало и мобилизацији. Хиљаде и хиљаде сељака из свих округа Србије нашло се у борбеним јединицама НОВ и ПОЈ на сремском фронту или у јединицама које су на терену разбијале и уништавале остатке квислиншких снага.

Мобилизација је успешно спроведена у свим окружним подручјима у Србији, посебно у сеоским срединама, мада је понегде било неправилности као нпр. у општини Власеница, где је дошло до незадовољства сељаштва, или је било појава дезетерства под утицајем јаке четничке пропаганде - да се нико жив не враћа са сремског фронта и сл.

Сељаштво Србије, које је са великим одушевљењем дочекало ослобођење, одмах се укључило са целокупним потенцијалом у обнову привредног, друштвеног, политичког и културног живота и по селима. Носиоци тих задатака по селима били су партијске, скојевске омладинске организације, те НОО, одбори ЈНОФ-а, АФЖ-а и друге. Знатан број тих организација био је формиран раније, а масовно се оснивају по ослобођењу. У време ослобођења Србије било је 3 500 чланова Партије и око шест стотина кандидата. Огромну већину чланства чинило је сељаштво. Тако је у врањском округу почетком децембра 1944 - 90% партијског чланства било из редова сељаштва; у лесковачком јануара 1945. међу 1 028 чланова 745 је било сељака, па је ПК КПЈ за Србију скретао пажњу ОК Лесковца да обрати већу пажњу на пролетеријат, пошто у чланству имају велики број сељака.⁹⁷ У нишком округу 85% сељака било је у Партији.⁹⁸ У другим окрузима ситуација је била нешто другачија.

Број партијских организација и чланова Партије по селима непрестано је растао пријемом већег броја млађих и проверених кадрова. Уочи одржавања оснивачког конгреса КП Србије, крајем априла 1945. године међу 15 534 члана КПЈ било је 7 011 сељака или 45%. Ова цифра је била импозантна, али, с обзиром на чињеницу, на бројност сељаштва у Србији, може се закључити да сељаштво није било масовно заступљено у партијским организацијама

Србије, што је посебно долазило до изражаја у појединим окрузима, нпр. у ваљевском, шабачком и јагодинском партијском округу. Знатан број чланова из редова сељака налазио се и у јединицама НОВ и ПОЈ. Међу 8 314 чланова око 65-70% било је сељака. Међутим, снага партијске организације није лежала у броју партијских организација и чланова, већ пре свега у њеном програму који је садржавао и оправдане сељачке захтеве, као и у политици коју је Партија водила према овој најмногобројнијој категорији становништва у Србији и у своме политичком утицају који је имал у њему.

По селима су обнављани и скојевски активни који су обухватили напредну омладину. До средине марта 1945. године њихов број је порастао на 3 214 актива са укупно 23 342 члана, међу којима је било 1 653 члана КПЈ.

Обнављани су стари и формирано нови НОО у свим селима Србије, углавном од угледних и поштених људи из свих социјалних слојева и припадника разних политичких опредељења, присталица и симпатизера НОП-а. Њихов број се кретао од девет до седамнаест чланова. Носиоци њихове активности углавном су били чланови Партије који су и давали тон и темпо тој активности, посебно по селима.

За организовање и функционисање народне власти у Србији било је од значаја орджавање Велике антифашистичке народноослободилачке скупштине Србије, у Београду од 9-12. новембра 1944. године, на којој је међу 976 делегата било и 427 из редова земљорадника. Само је њих једанаест изабрано за посланике Велике антифашистичке народне скупштине са још седамдесет једним послаником из других професија.

Оснивани су и одбори ЈНОФ-а који су имали велику улогу у окупљању и најширих сељачких маса, припадника предратних разних политичких партија, у јединствен фронт у борби за коначно ослобођење земље, преко кога су спровођене све значајније одлуке виших инстанци НОБ-а.

Од великог значаја је било окупљање и организовање жена по селима преко одбора АФЖ-а и напредне омладине путем њихових организација УСАОС-а. Осниване су и разне културно-уметничке и спортске организације које су много допринеле обнављању друштвене и политичке активности по свим селима у Србији.

Све политичке и друштвене организације НОБ-а веома много су допринеле у организовању и активирању сељачких маса у обнови и изградњи попаљених села и градова и интензивирању привредног развоја земље у условима упоредне борбе против остатака разних четничких и других банди које су настојале да изненадним нападима и препадима онемогуће успостављање нових друштвених социјалистичких односа у нас. И поред тога што су главе и даље летеле, огромна маса сељаштва остала је непоколебљива у борби до њене коначне победе.

НАПОМЕНЕ

1. Ово су подаци немачког Министарства иностраних послова од 1. маја 1941. године. Др Јован Марјановић, Устанак и народноослободилачки покрет у Србији 1941, Београд 1963,

стр. 23. Према другим подацима 31. марта 1941. године у ужој Србији било је 4 008 112 становника. Државни статистички уред ДФЈ, серија II, св. 2, стр. 1; у извештају изасланика Независне Државе Хрватске у Београду при немачкој команди за Србију, наводи се да је под немачком окупационом зоном у јужно од Дунава 1941/42. године било укупно 3 053 204 становника. AVII, Фонд усташке архиве (У), кут. 88, фас. 3, бр. 12; Драгољуб Петровић, Народноослободилачки рат и револуција у источној Србији 1941-1945, Београд 1984, стр. 10.

2. Мора се истаћи да тај однос у свим крајевима Србије није био равномеран. Негде је био и већи. У источној Србији, нпр. сељаштво је чинило 88% становништва, док у ужичком крају чак и 91% становништва итд. AVII, Фонд усташке архиве, кут. 88, фас. 3, 12; Драгољуб Петровић, н. д, стр. 10; Никола Љубичић, Ужички народноослободилачки одред „Димитрије Туцовић“, Београд 1979, стр. 20.
3. Драгољуб Петровић, н. д, 13.
4. Према попису од марта 1931. године, структура земљишног поседа у Србији (приближно слична и у годинама избијања другог светског рата), била је следећа:

до2 ha	било је	138 900	поседа или	24,2%
од2-5 ha	„	214 900	„	37,5%
од5-10 ha	„	146 450	„	25,6%
од10-20 ha	„	59 162	„	10,3%
више од 20 ha	„	13 820	„	2,4%
5. Др Миливоје Ерић, Аграрна реформа у Југославији 1918-1941, Сарајево 1958, стр. 501.
Др Богдан Стоисављевић, Продирање капитализма у село 1919-1929, Загреб 1965, стр. 339-341.
- 5.а Дефинитивни попис становништва од 31. марта 1931. године, књ. I, Сарајево 1937, стр. VI.
6. Др Богдан Стоисављевић, н. д, стр. 339-341.
7. Преко извесних привилегија придобijани су и средњи и имућнији сељаци по селима. Тако је, нпр. у селима ражањског среза у крушевачком округу Радикална странка утицала преко својих првака Ђоке Брачиња трговца, Милана Костића, адвоката, Милојка Јоксића, земљорадника из Сталаћа; Савез земљорадника преко богатих земљопоседника Милојка Ђирића из Црног Кала, Душана Ракића из села Вароши итд. (ИРПС, МОК Крушевац, к. II, бр. 29; Драгослав Милановић, Немирне шуме, Београд 1968, стр. 59; Ражањ и околина, Хронологија радничког покрета и народноослободилачког рата 1903-1945, Ражањ 1979, стр. 39). У црногорском срезу, ужичког округа највећи утицај међу сељаштвом имао је Савез земљорадника преко Радомира Јанковића, богатог сељака из Годљева, Драгише Радовића из села Тубића, Адама Јосиповића из села Брајковића итд. (Општински одбор СУБНОР-а Косјерић, Подаци о учешћу сељаштва у рату и револуцији 1941-1945, архива аутора.) Таквих примера било је и по селима у другим окрузима, срезовима, општинама и срезовима у Србији.
8. ИРПС, МОК Јагодина бр. 4; Вита Цветковић, Извештај пише ко преживи, Хроника о Другом шумадијском одреду, књ. I, Београд 1960, стр. 14-15.
9. Општински одбор СУБНОР-а Смедерево, Подаци... Др Стеван Игњић, Јован Радовановић, Властимир Луковић, Љубомир Марковић и Милан Бујошевић, Ивањица, хроника моравичког краја, Београд 1972, стр. 182, 204-205. Такав случај је био и са осталим грађанским странкама.
10. Општински одбор СУБНОР-а Смедерева, Подаци...
- 10.а Павле Петковић, Тамнава у НОБ-у, Београд 1974, стр. 82.
11. ИРПС, МОК Аранђеловац, бр. 2; Вита Цветковић, Извештај пише ко преживи..., стр. 34 итд.
12. Општински одбор СУБНОР-а Светозарево, Подаци...
13. Општински одбор СУБНОР-а Свилајнац, Подаци. 1.; ИРПС, МОК Крушевац, I, бр. 15.
14. Општински одбор СУБНОР-а Светозарево, Подаци...
15. Општински одбор СУБНОР -а Кучева, Подаци... ИРПС, МОК Пожаревца, к. II, бр. 15-17.
16. Ђура Златковић „Милић“, Зла времена, Бабушница 1967, стр. 140; Драгољуб Мирчетић, Сврљишка брда и врх зелени, Сврљиг 1984, стр. 82.
17. Посаво-Тамнава..., стр. 311-312.
18. Општински одбор СУБНОР-а Косјерић, Подаци...

19. Мића Јеремић, Први кораци..., стр. 50. Солунац Радисав Митровић из Лознице, грдећи синове што су се вратили, мислећи да су дезертирали, натерао их је да се врате у јединице. То је исто учинио и Властимира Дучић. (ИРПС, ММОГ-13.3557, Стенографске белешке, Сећања Милорада Михаиловића). Гвоздена Матића, земљорадника из села Прићевић код Ваљево напала је мајка летвом што се вратио. (ИРПС, МОГ-13346, Стенографске белешке, Сећање Гвоздена Матића од 16. априла 1957) Општински одбор СУБНОР-а Ваљево, Подаци... Станимира Спасојевића из села Стапара код Ваљево дочекала је уплакана жена, тукући га штапом, јер је мислила да је дезертирао. Натерала је да се врати у јединицу. На то је био приморан и Обрад Кретић из истог села. (ИРПС, МОК Ваљево, бр. 53). Своме сину подвикнуо је и стари ратник Чедомир Чохановић из села Прова у посаво-тамнавском срезу да са хлебом у торби иде на Цер и чека своју јединицу. (IA Шапца, МГ-364, Сећање Драгослава Чохановића). То је исто урадио и стари солунац из села Горње Јањине код Лесковца, зажаливши што није умро да не доживи такву срамоту. (Живојин Николић Брка, 22 Српска дивизија, Београд 1972, стр. 14. Таквих сличних примера било је у селима свих крајева Србије.
20. Драгослав Пармаковић, Мачвански партизански одред, Шабац 1973, стр. 78.
21. Посаво-тамнава..., стр. 320.
22. Едвард Кардељ, За борбени савез радника и сељака, „Пролетер“, бр. 5-6, 1940; Социјалистички савез радног народа, Београд 1980, стр. 37-48.
23. Др Јован Марјановић, Устанак... стр. 43.
24. ИРПС, МОК Пожаревац, бр. 13459, Сећање Богољуба Стојановића Тине.
25. АVII, НОБ-1982-7-2, Мемоар Ђуре Мештеровића; НОП-1981, Стенографске белешке.
26. Вјенцеслав Генчић, Енигма Копинић, стр. 198; Владимир Дедијер, Нови прилози за биографију Јосипа Броза Тита.
27. Јосип Броз Тито, Сећања из дана народноослободилачког рата и револуције, Зборник Четрдесет година, т. V, 1941-1945, Београд 1961, с. 7.
28. У селима Србије живели су сељаци различитих социјалних категорија: од сеоских пролетера, беземљаша до богатих сељака. Њихово опредељивање било је, такође различито. Сеоски надничари и слуге опредељивали су се за партизане, што је било и логично. Међутим, нелогично је да се велики проценат ове категорије становништва у знатном броју села опредељивао за четнике и друге квислинге. Чак су, многи од њих постајали сурови батинаши, кољаша и целати.

Ситни поседници, који су се борили да очувају свој мали посед и обезбеде егзистенцију својој породици у већем или мањем проценту, скоро у сваком селу приклањали су се свакој власти и оружаног сили. Четници су вешто користили њихову неодлучност, па су успевали да их наговоре да се определе за њих, обећавајући им да ће остати код својих кућа, у супротном, ако се определе за партизане, одмах иду у борбу.

И сељаци средњег имовног стања настојали су да се не определе док су год могли. Када их је ситуација притискала, били су пуно опрезнији од надничара и ситних сељака. Ипак се већина, када је већ морала, опредељивала за четнике, јер су по мобилизацији остајали код својих кућа.

Богатији сељаци, којих ни у једном селу није било више од десетак, као представници буржоазије већином су се опредељивали за четнике. Међутим, ту је било и оних који су се из патриотских и других објективних разлога опредељивали за НОП. То су углавном били они који су преко својих сродника у градовима припадали напредном слоју становништва, или чија су деца на студијама и школовању припадала напредном и револуционарном покрету у земљи. Стога је била честа појава у појединим селима да су богатији сељаци стали на страну НОП-а, јер су њихова деца ступила у партизане, или под утицајем својих блиских сродника из града (браће, студената), напредних интелектуалаца, комуниста и сл. Довољно је било да се у једном селу, неко из неке богатије и утледније куће определи за партизане, па да изазове колебање међу осталим слојевима у том селу и да их повуче на страну НОП-а.

Када је почело међусобно обрачунавање двеју основних антагонистичких снага (тј. када су четници отпочели против партизана борбу на страни окупатора) у селима је почела и поларизација маса око једних или других.

30. Општински одбор СУБНОР-а Ваљево, Подаци...
31. AVII, Ф. НОП одреди, к. 1641, фас. 3, док. 11.
32. AVII, Ф. НОП одреди, к-1641, фас. 3, док. 43.
33. Драгослав Пармаковић, Мачвански партизански одред, Шабац 1973, стр. 174.
34. Никола Љубичић, Ужички народноослободилачки одред „Димитрије Туцовић”, Београд 1979, стр. 122.
35. Милојица Пантелић, М. Маринковић, Владимир Никшић, Чачански народноослободилачки одред „Драгиша Мишовић”, Чачак 1982, стр. 23.
36. AVII, Ф. НОП одреди, к. 1641, фас. 4, д. 1; Добривоје Секуловић Малиша, Врњачко-трстенички НОП одред и други облици НОП у врњачком крају, Зборник, Народни устанак, стр. 342-343.
37. Зборник НОР-а, т. I, ф. 2, стр. 179.
38. Димитрије Ђулић, На Морави Ђуприја, Ђуприја 1977, стр. 276, 283, 284.
39. ИРПС, МОК Пожаревац, к. III, бр. 21, Зборник НОР-а, Т. I, књ. 1, стр. 125-126.
40. Општински одбор СУБНОР-а Куршумлије, Медвеђе, Бојника, Нерошине, Блаца, Лебана, Подаци...; Бошко Крстић, Јабланица и Пуста Река у устанку, Устанак народа Југославије, књ. 1, стр. 522-523.
41. Драгољуб Мирчегић и Велимир Костић, Сврљишко-нишавски НОП одред..., стр. 72, 97.
42. Војислав Јеленковић, Заглавско-тимочки НОП одред, Устанак народа Југославије, књ. III, стр. 542-543; Драгољуб Петровић, Источна Србија..., стр. 95.
43. Општински одбори Медвеђе, Бојник, Меровина, Бујановац, Блаце, Лебане, Подаци...
44. „Обнова”, 39, 19. VIII 1941; „Ново време”, 115, 15. IX 1941.
45. „Понедељак” 11, 13. IX 1941.
46. Живорад Николић Брка, 22 дивизија, Београд 1972, стр. 58; ИРПС, МОК Лесковац, бр. 23.
47. Србија у рату и револуцији... 74.
48. ИРПС, МОК Ваљево, бр. 53.
49. Општински одбор СУБНОР-а, Ваљево, Сирдија и Туђин.
50. Зборник НОР-а, т. I, књ. 1, стр. 88-89.
51. ИРПС, МОК Ваљево, к. II, бр. 27; Шабац, к. II, бр. 37.
52. Никола Љубичић, Ужички НОП одред „Димитрије Туцовић”, стр. 68.
53. Драгољуб Петровић, Први на родној груди... к. 3, стр. 329.
54. ИРПС, МОК Пожаревац, бр. 28 и 29; Саша Марковић, Слободно Кучево, стр. 208, 236.
55. ИРПС, МОК Јагодина, бр. 3, Димитрије Ђулић и Миодраг Милачић, На Морави Ђуприја..., стр. 246-247.
56. Краљево и околина... стр. 376-377.
57. ИРПС, МОК Крушевац, к. II, бр. 25, к. I, бр. 15; бр. 24; Зборник НОР-а, т. I, књ. 1, стр. 123-124.
58. Никола Илић, Рад КПЈ на политичком разобличавању и разбијању четничког покрета у лесковачком и топличком крају 1941, Лесковачки зборник XVI, Лесковац 1976, стр. 127, 285-6.
59. ИРПС, МОК Лесковац, бр. 5.
60. AVII, НАВ-Т-315, мкф. 2239/662; Нада Недељковић, Мајданпек, ратна сведочења, Мајданпек, 1980, стр. 218.
61. Србија у рату и револуцији..., стр. 183-184.
62. Зборник НОР-а, т. I, књ. 5, стр. 97-98.
63. ИРПС, МОК Ваљево, к. IV, бр. 54.
64. AVII, Ф. Милана Недића, к. 30, 18/1-2, Реферат о стању у поморавском округу.
65. Зборник НОР-а, т. I, књ. 5, стр. 81.
66. AVII, Ф. Милана Недића, к. 30, фас. 16/1-1, Реферат о стању у лесковачком округу.
67. Србија у рату и револуцији..., стр. 184-185.
68. AVII, Ф. Милана Недића, к. 30, 18/1-2, Реферат о стању у крушевачком округу.
69. IA Ниша, рег. бр. 4/165, мкф. к. 191-206.
70. Др Драгољуб Петровић, Источна Србија..., стр. 189.

71. AVII, Ф. Милана Недића, к. 30, фас. 16/1-1, Реферат о стању у лесковачком округу.
72. ИРПС, МОК Топлица, бр. 39.
73. Издајник и ратни злочинац Д. Михаиловић пред судом, Београд 1945, стр. 86.
74. Ивањица..., стр. 466.
75. Зборник НОР-а, т. I, књ. 2, стр. 351-352.
76. AVII, рег. бр. 40/6-1, к. 22; Зборник НОР-а, т. I, к. 21, стр. 427.
77. ИРПС, МОК Шабац, бр. 18, бр. 28.
78. Подриње..., стр. 214.
79. ИРПС, МОК Аранђеловац, к. III, бр. 9.
80. Ивањица..., стр. 468.
81. АС ПКС, бр. 531, Извештај ОК Крушевца ПКС од 12. VIII 1944; AVII, Ф. Милана Недића, к. 30, фас. 15/1-10, Реферат о политичком стању у пожаревачком округу.
82. Источна Србија..., стр. 79.
83. ИРПС, МОК Зајечар, бр. 1; др Драгољуб Петровић, Источна Србија..., стр. 237, фуснота 55.
84. Зборник НОР-а, т. 2, књ. 2, стр. 192-193.
85. Зборник НОР-а, т. I, књ. 5, стр. 13-14.
86. АС, ПКС, бр. 242.
87. АС, ПКС, бр. 269, 291.
88. Зборник НОР-а, т. I, књ. 20, стр. 330.
89. Зборник НОР-а, т. I, к. 5, стр. 259-260.
90. АС, ПКС, бр. 352.
91. АЈ, РОС-ПКС- 339, Записник са међоокружног партијског саветовања у Шумадији.
92. Зборник НОР-а, т. I, к. 5, стр. 369-370.
93. Прво и друго заседање АВНОЈ-а, стр. 378-380.
94. АС, ПКС, 475, 484, 534, 560, 638, 659.
95. „Наше вести“, бр. 2, 9. VII 1944.
96. АЈ, Ф. Ратна штета, 54-20-46.
97. АС, ПКС нерегистровано.
98. АС, ПКС, бр. 736.

РЕЗИМЕ

Предмет овог рада јесте учешће сељаштва у рату и револуцији (1941-1945) на територији уже Србије (тј. Србије без покрајина САП Косова и САП Војводине), где је било масовно заступљено и дало огроман допринос победи. Према расположивим подацима, у време окупације, територија уже Србије обухватала је 51.100 km². На њој је живело (обухватајући и градове) приближно око 3.800.000 становника од чега је око 80% било сеоско становништво.

Економски упропашћено, и незадовољно србијанско сељаштво, које је у великој мери било изгубило поверење у грађанске партије, одушевљено је поздравило раскидање Тројног пакта са силама Осовине учествујући у бројним демонстрацијама по градовима, па и по селима.

Капитулацију југословенске војске у краткотрајном априлском рату 1941. године сељаштво Србије је доживело као тешку личну трагедију. И поред тешког стања у коме се нашло испољило је традиционално гостопримство прихватајући стотине хиљада избеглица које је окупатор протерао са својих огњишта из Словеније, Хрватске, Босне и Херцеговине, Баната, Бачке, Срема, Косова и Метохије и Македоније, делећи са њима кров над главом и последње количине хране.

Одазивајући се позиву Партије у борби против окупатора сељаштво Србије масовно је ступало у партизанске одреде. У јесен 1941. године у Србији је укупно деловало 26 партизанских одреда са око 30.000 бораца, уз огроман проценат сељаштва. Не само да је сељаштво Србије чинило основу борачку масу партизанских одреда већ је било и база за пружање свеукупне помоћи борби против окупатора и домаћих издајника.

Према расположивим подацима изван број сељака се нашао у квинклишким формацијама, у највећем проценту присилним мобилизацијама, а мањим делом слободним опредељењем.

Током рата сељаштво Србије је било изложено нечуеном терору окупатора и домаћих издајника (четника Косте Пећанца, Драже Михаиловића, Љотићеваца, недићеваца и др.) и поднело је огромне људске и материјалне жртве. И поред тога пружало је велику несебичну и разноврсну помоћ јединицама НОВ, учествовало у стварању народне власти и разних друштвено-политичких организација НОП-а (Народног фронта, АФЖ, УСАОС-а и др.).

У време припрема и борби за коначно ослобођење Србије сељаштво се укључује са свим својим потенцијалом и даје огроман допринос победи над окупаторима и домаћим издајницима, затим чишћењу земље од остатака разних непријатељских група које су настојале да зауставе победоносни ход

револуције. По ослобођењу масовно се укључује у обнову и изградњу порушене и попаљене земље, изградњу народне власти и оснивања и рад разних друштвено-политичких организација. Тако србијанско сељаштво својим огромним људским и материјалним жртвама даје значајан допринос победи над окупаторима и победи социјалистичке револуције у нас.

Dr Žarko Jovanović

SUMMARY

The topic of this paper is participation of peasantry in the war and revolution /1941-1945/ on the territory of Serbia /without the provinces of Kosovo and Vojvodina/, where it lived in large numbers and helped in bringing the victory. According to the available data Serbia in the war time period covered the territory of 51.000km². It was inhabited by 3,800.000 people /including cities/, 80% of which lived in villages.

Dissatisfied and economically ruined, Serbian peasantry which lost its confidence in bourgeois parties, greeted the breaking up of the Tripartite Alliance with Axis Powers with delight showing it through numerous demonstrations that took place in cities and villages.

The surrender of the Yugoslav army in the short April war in 1941 the peasantry of Serbia experienced as its personal tragedy. Despite the bad conditions in which it lived, the peasantry showed its traditional hospitality receiving hundreds of thousands of refugees from Slovenia, Croatia, Bosnia and Herzegovina, Banat, Bačka, Srem, Kosovo and Metohija and Macedōnia sharing bed and board with them.

Answering the Party's call to fight the occupiers, the peasantry joined the Partizans in large numbers. In the autumn 1941 there were 26 Partizan Detachments with 30.000 soldiers consisting mainly of village people. Peasantry of Serbia did not only make combat troops but was the basis of the overall help in fighting the occupying powers and the domestic traitors.

The available data show that a number of peasants joined the quisling orders more due to the forced mobilization than out of its own free will.

During the war the peasantry of Serbia was terrorized by the occupiers and the domestic traitors /Četniks led by Kosta Pećanac, Draža Mihailović, Ljotić and Nedić/ and had to endure enormous sacrifices both human and material. In spite of all that the peasantry offered the NOV /Yug. W. W. II/ diverse and an selfish help, took part in forming the national authorities and different socio-political organizations of the national liberation movement/ the People's Front, the Antifascist Women's Front, the Youth movement.

During the preparation period and the fights for the final liberation of Serbia the peasantry forces helped in gaining the victory, in clearing the country from various enemy groups that tried to stop the victorious march of the revolution. After the liberation the peasantry took part in reconstruction of the demolished and burnt down country, in founding national authorities and the establishment of socio-political

organizations. This is how the peasantry of Serbia with its enormous human and material sacrifices contributed the victory over the occupiers and that of the socialist revolution.